

АРХЕОГРАФІЯ

**АРХЕОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРОВІДНОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИКА
БІБЛІОТЕКИ РОСІЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
МИКОЛИ ЮРІЙОВИЧА БУБНОВА**

У 2012 р. виповнюється 75 років від дня народження одного з видатних польових археографів ХХ ст. доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Бібліотеки Російської академії наук Миколи Юрійовича Бубнова. Ювіляр — визнаний фахівець давньоруської і старообрядської рукописної книги, організатор та учасник 26 археографічних експедицій Бібліотеки Академії наук у Карелію, Архангельську, Вологодську, Кіровську області, а також у Прибалтійські держави, Молдову і в Україну. Результатами експедицій за участі М.Ю. Бубнова стало створення в Бібліотеці АН 8 нових територіальних зібрань, зокрема Білокриницького, Біломорського, В'ятського, Двинського, Козачого, Каргопольського, Неманського і Ризької Гребенщиківської громади, а фонди БАН поповнилися близько 2 тис. рукописів та понад 1 тис. стародруків¹. Успіхи роботи вченого «у полі» в багатьох випадках були досягнуті завдяки його надзвичайному такту та вмінню спілкуватися зі старообрядцями. За визначенням його колег по роботі, Микола Юрійович володіє винятковою особистою культурою, притаманною старшому поколінню петербуржців.

Микола Юрійович Бубнов народився 25 травня 1937 р. в Ленінграді. Батьки були інженерами-електриками, а батько ще й бойовим офіцером, який спеціалізувався на радіолокації. Після війни батько викладав на військовій кафедрі Ленінградського політехнічного інституту і пішов на пенсію підполковником. Військової кар'єри не робив, оскільки не був членом партії, а дід Михайло Іванович, незважаючи на те, що був лікарем, сидів у концтаборі «за віру», чи, як тоді формулювали, «за участь у релігійному антирадянському гуртку». Ще дитиною Микола пережив блокаду. Він пам'ятає, як у Таврійському саду родина вирощувала картоплю².

У 1978 р. Миколу Юрійовича мало не спіткала доля діда. Деякий час він мав наукові контакти в Ленінграді з групою, як потім з'ясувалося, дисидента Володимира Пореша, яка була неофіційною філією московської групи Олександра Огородникова, нині одного з найвідоміших релігійно-політичних діячів Росії.

У 1970 р. О. Огородникова виключили з комсомолу та Уральського державного університету, а в 1973 р. і з Всесоюзного державного інституту кінематографії ім. С.О. Герасимова за спробу зняти кінофільм про релігійні пошуки радянської молоді. У 1974 р. О. Огородников, разом з В. Порешом, розпочинають «видавати журнал» «Община», виступаючи на захист віруючих православної Церкви. У 1978 р. активістів заарештовують, а оскільки Микола Бубнов мав ділові стосунки з Володимиром Порешом, з яким працював в одній організації, то і його починають підозрювати в антирадянській агітації. За відсутності Миколи Юрійовича в Ленінграді в членів гуртка проводилися обшуки, слідчі приходили в БАН, проте нічого компрометуючого не знаходили³. В. Пореша судили, дали п'ять років. Йому не вдалося отримати й вченого ступеня. У 1987 р., завдяки Андрію Сахарову і Маргарет Тетчер, група О. Огородникова однією з перших потрапляє під горбачовську амністію⁴.

У 1962 р. М.Ю. Бубнов закінчив історичний факультет Ленінградського педагогічного інституту ім. О.І. Герцена. Після закінчення вишу Микола Юрійович працював у школі вчителем історії, однак, ще будучи студентом істфаку, він мріяв займатися винятково науковою роботою. У березні 1963 р. В.І. Малишев рекомендував молодого Бубнова у відділ рукописів БАН СРСР, оскільки в нього самого ще не було штатних одиниць у недавно створеному Древлєсховищі. О.І. Копанєв, який інтенсивно займався польовою археографією, як раз шукав молоду людину, здібну до цієї роботи. Молодого Миколу взяли на посаду бібліотекаря відділу рукописної та рідкісної книги БАН СРСР. Як нині згадує ювіляр, Олександр Ілліч «запитав лише, чи зможу я їздити разом з ним у археографічні експедиції, а також, звісно, на сільськогосподарські роботи за рознарядкою відділу. Я висловив свою готовність, і питання про мій прийом на роботу було вирішене»⁵.

Потім Микола Юрійович займав посади старшого бібліотекаря, старшого редактора, проводив численні екскурсії для студентів і школярів по постійно діючій виставці в рукописному відділі БАН, брав участь у науковому описі історичних збірників⁶. Упродовж 1970–1997 років він виконував обов'язки головного хранителя рукописного фонду. У 1976 р. Бубнов захистив кандидатську дисертацію: «Джерела з історії формування ідеології раннього старообрядства», у 1990 р. — дисертацію «Старообрядська книга в Росії у другій половині XVII ст. Джерела, типи і еволюція» на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук. Робота завершилася в 1995 р. виданням однойменної монографії.

З початку 70-х років XX ст. Микола Юрійович є членом, а пізніше — заступником голови Ленінградського (Санкт-Петербурзького) відділення Археографічної комісії РАН, з 1993 по 2007 рік — членом дисертаційної

ради Бібліотеки РАН, з 2011 р. — членом дисертаційної ради філософського факультету Санкт-Петербурзького державного університету.

М.Ю. Бубнов працював як дослідник у багатьох рукописних фондах країни та за кордоном, зокрема в рукописному фонді Рильського монастиря в Болгарії, Бібліотеці Латвійської академії наук (м. Рига), Бібліотеці Литовської академії наук (м. Вільнюс), рукописному відділі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ярославському краєзнавчому музеї, Державному архіві Ярославської області, Археографічній лабораторії Нижньогородського державного університету, лабораторії археографічних досліджень Сиктивкарського державного університету і багатьох інших наукових центрах.

Наприкінці 70-х років ХХ ст., після відвідання Національного сховища «Матенадаран» Республіки Вірменія, М.Ю. Бубнов (разом з А.А. Амосовим) виступив з ідеєю створення Російського національного сховища рукописів з загальнодоступною музейною експозицією на базі об'єднання рукописних відділів БАН, Пушкінського Дому й Ленінградського відділення Інституту історії СРСР Академії наук СРСР. Незважаючи на конструктивність цього проекту, на жаль, ця ідея не була підтримана керівництвом БАН.

Микола Юрійович згадує, що у свою першу археографічну експедицію він відправився в Карельське помор'я разом з О.І. Копанєвим у 1965 році⁷. Перші археографічні експедиції Бубнова відбулися в Карелію та Біломор'я (у 1959–1960 роках сюди їздили Копанєв і академік Дмитрієв, хоча перша в післявоєнний час археографічна експедиція БАН СРСР відбулася ще в 1952 р. в Латвійську РСР. Її учасниками були В.А. Петров і Ф.А. Каликін)⁸. До 1970 р. керівником експедицій був сам Олександр Ілліч, а потім аж до кінця 70-х років — М.Ю. Бубнов. (У 80-ті роки експедиціями керував А.А. Амосов).

Микола Юрійович відзначає, що в обов'язки керівника входила розробка маршрутів руху учасників експедиції, читання відповідної літератури, складання звітів про виконану роботу, договорів з місцевими науковими центрами, зокрема — Вологодським педагогічним інститутом, Ярославським педагогічним інститутом, Лабораторією археографічних досліджень Уральського державного університету (у той час, коли ці експедиції стали сумісними). Керівник експедиції готував фінансовий (внутрішній) звіт, звіт про вивезені цінності в місцеві обліконками та відділи культури, звіт в Археографічну комісію АН СРСР, яка курувала археографічну роботу в країні, науковий звіт (з подальшою публікацією у періодичних виданнях), звіт про відрядження (зі вказівкою проживання в готелях, витрат на проїзд, доставку документів, поштових витрат)⁹. Усі рукописи, які поступили у фонди БАН, записувалися в інвентарний журнал надходжень і у фондові описи, де робився їх короткий археографічний опис.

Археографічні експедиції Бібліотеки АН СРСР ставили перед собою завдання збирати давньоруську книжкову спадщину серед населення країни. Якщо це були не короткострокові поїздки, то експедиції продовжувалися зазвичай 20–24 дні.

Головними напрямками методики роботи співробітників БАН «у полі» було налагодження зв'язків з місцевими колекціонерами, представниками інтелігенції, музейними співробітниками, колгоспниками, працівниками райвиконкомів, краєзнавцями та пенсіонерами, які давали не лише корисні поради, але й конкретні адреси старообрядців регіону, де можна було придбати книги. Зокрема, в Архангельській області місцеві краєзнавці радили співробітникам БАН відправитися уверх по течії ріки Онега¹⁰, а поїздки «за старими адресами» дозволяли отримати десятки рукописів, у тому числі в с. Усачевській у Є.І. Крехалевої, яка збирала книги з метою їх подальшого збереження. В Архангельській області постійну допомогу ленінградським археографам надавав М.І. Залеський, який називав адреси можливих власників книг, переконував своїх одновірців передати вченим книги «на вічне зберігання». У Печниківській сільській раді Каргопольського району від Ф.Т. Макарової археографи отримали три рукописи XV і XVI ст.

У 50–60-х роках XX ст. робота в старообрядських поселеннях російської Півночі була нелегкою. Як правило, старообрядці бачили вчених вперше і не розуміли, навіщо їм потрібні «божественні» книги. Серед старовірів було багато й тих, хто добре пам'ятав, що ще кілька десятиріч років назад за прихильність до релігії їх одновірців арештовували, саджали в концтабори та розстрілювали, а самі книги спалювали. Нерідко зустрічалися випадки, коли молодше покоління поморів виносило з будинків цінні рукописи та стародруки охупками, віддаючи їх ученим даром. Поморці віддавали книги археографам ще й тому, що не могли прочитати їх самі. У с. Шижні, наприклад, молоді люди безкоштовно передали ленінградським ученим два рюкзак старовинних фоліантів.

Незважаючи на те, що можливостей у співробітників БАН у порівнянні з університетськими колегами було значно менше, продуктивність роботи «у полі» майже в 10 разів перевищувала продуктивність роботи, наприклад, археографів МДУ ім. М.В. Ломоносова (тут урахувувалася кількість зібраних пам'яток на одного члена експедиції). На відміну від вищих навчальних закладів країни, археографам з Бібліотеки Академії наук не оплачували участь в експедиціях студентів. Вони були поставлені в більш жорсткі умови роботи, оскільки керівництво зобов'язувало вчених привозити нові й нові знахідки. Як відзначає М.Ю. Бубнов, аби добитися фінансування маленької експедиції в дирекції БАН, потрібно було показати, що експедиції були «не

порожні», у той самий час наукові свідчення, отримані в регіонах, у розрахунок не бралися. Ювіляр відзначає, що кожна з експедицій могла стати останньою, а це дуже хвилювало ленінградських учених¹¹.

Ситуація почала змінюватися наприкінці 70-х років XX ст., коли кількість придбаних книг стала різко зменшуватися. З початку 90-х років перестали оплачувати відрядження. Як не дивно, відзначає Микола Юрійович, але майже одночасно «закінчилися» й самі рукописи, а за книги, які вдавалося знайти, потрібно було платити солідні гроші, яких Бібліотека не мала. «Раніше ми платили старообрядцям не за знайдені рукописи по повній їхній вартості, але як би призові гроші, в знак вдячності за збереження древніх книг для науки», — підкреслює вчений¹².

Колекція БАН вирізняється не лише кількістю, але і якістю привезених рукописів та стародруків. М.Ю. Бубнов зауважує: «Ми брали книги у віруючих завжди вибірково, і лише тоді, коли була така можливість без очевидної втрати для користувачів. Якщо ж говорити про В.І. Малишева, то він до 60-х років збирав лише раритети»¹³.

Немало експедицій було організовано БАН до Жовтневої революції в Біломор'я та Заонежжя Карелії. У 1945 р. Пудожський район Карельської АРСР обстежив В.І. Малишев. Проте експедиції БАН у цей регіон виявилися непродуктивними та малоперспективними, оскільки значна частина книг в Заонежжі загинула в роки Великої Вітчизняної війни, коли все населення поселень було виселено із зони бойових дій¹⁴.

Розмови з місцевими жителями переконали О.І. Копанєва і М.Ю. Бубнова відмовитися від подальших відвідувань цього регіону. Проте з Біломорського району в 1965 р. було привезено близько десятка рукописів і стародруків. У с. Шижня вчені знайшли 12 рукописів, один з яких датувався XVI ст., а два інших — XVII ст. У с. Красна Гірка в родині Макарових дослідниками був придбаний рукописний збірник кінця XVII ст., у якому було представлено кілька десятків творів, статей, слів, повчань, зокрема «Повість про осаду Константинополя персами і варварами 626 року». У Великому Устюзі з місцевого архіву археографам було передано по акту 12 рукописних книг XV–XIX ст., як непрофільну літературу.

У 1968 р. археографічна експедиція БАН у складі О.І. Копанєва і М.Ю. Бубнова працювала в Череповецькому та Кирилівському районах Вологодської області. Учені обстежили район по течії р. Шексни, проте двотижнева поїздка виявилася малоефективною, оскільки місцеве населення зберігало лише малоцінні книги пізнього друку¹⁵. Обстеження нижньої і середньої течії р. Онеги також підтвердило безперспективність подальшого археографічного обстеження цього регіону. Проте на р. Кене (лівій притоці Онеги) вченим представилася дещо інша картина. Зокрема, у

с. Округа в начотчиці Е.С. Перепйолкіної вчені придбали 14 рукописів XVII–XX ст. і 6 стародруків Міней XVII ст. з цікавими записами власників XVII–XVIII ст. У мешканок с. Лешино Н.В. Кухтиної і О.Я. Загоскіної було придбано близько 20 рукописів XVI–XVIII ст. Як стверджували ленінградські археографи, селяни охоче розставлялися з книгами, коли дізнавалися, що вони дійсно принесуть користь для науки.

Ця експедиція закінчилася в м. Каргополі відвіданням місцевого краєзнавчого музею, у якому вчені виявили й описали для музею понад 50 необлікованих рукописів XVI–XIX ст. Загалом у 1968 р. БАН придбала 93 рукописи, у тому числі датованих третьою чвертю XV ст. — Пролог на увесь рік і Златоуст пісний, XVI ст. — Устав церковний, Тріодь пісню, Збірний богослужбовий рукопис і Служебник, а також 23 стародрукованих книги, у тому числі XVI ст. — Псалтир Андроника Невежі, XVII ст. — мінеї за січень, лютий, червень, липень, серпень, Загальну, Святкову та Службову і Часовники¹⁶.

У 1965 р. О.І. Копанєв та М.Ю. Бубнов обстежили Онезький і Каргопольський райони Архангельської області. Незважаючи на те, що співробітники БАН були не першими серед своїх колег (на початку XX ст. Каргополь уже відвідував В.І. Срезневський, а потім в 1952 р. — академік М.М. Тихомиров, етнографи й мовознавці з МДУ), вчені знайшли достатньо багато рукописів і книг. У результаті цієї поїздки їм вдалося зібрати 60 рукописів, у тому числі 2 — XV ст. і 5 — XVI ст., і 22 стародруки, серед яких 1 — XVI ст. і 10 — XVII ст.

Учені доправили в БАН рукописи пізнього поморського письма, зокрема Цвітник і крюкові рукописи, твори, написані істориком скритництва (странництва) М.І. Залеським, який зібрав багатий матеріал з історії цієї старовірської конфесії, зокрема розповіді про старицю Євфимію, Микиту Кисельова, художників Іллю Репкіна й Антипу Смирнова, странників XIX–XX ст., бігунських соборів початку XX ст. Однією із найвагоміших знахідок серед стародруків виявилось дофедорівське видання Євангелія 1555 р., яких у книгосховищах СРСР до цього часу було описано лише 11 екземплярів.

У червні 1968 р. О.І. Копанєв і М.Ю. Бубнов почали планомірне археографічне обстеження Кіровської області. На півночі краю експедиція обстежила Лузький і Мурашинський райони, на півдні — Уржумський, Малмижський, Кильмезький і В'ятсько-Полянський райони. У 1969 р. вченими було придбано та отримано в дар 41 рукопис XVII–XX ст. і 27 стародруків, датованих XVII–XX ст. У 1970 р. обстеження Кіровської області було продовжене, однак замість О.І. Копанєва, який перейшов з БАН у ленінградське відділення Інституту історії АН СРСР, в експедицію було відряджено І.Ф. Мартинова. Водночас дослідники провели вивчення фонду

рукописів і стародруків Кіровської обласної публічної бібліотеки ім. О.І. Герцена, а потім відправилися в південні райони краю.

У Нолинському районі їм сприяв секретар місцевого райвиконкому С.С. Кочуров, який допоміг не лише добратися до віддалених населених пунктів, але й переконати членів Леушинської старообрядської громади продати БАН рукописне на престольне Четвероевангеліє початку XVI ст.¹⁷ У Немському районі лєнінградські археографи придбали й отримали в дар близько 50 рукописів і стародруків XV–XX ст. В Уржумському районі було придбано Канонник у списку XV ст. Загалом у 1970 р. учасники експедиції доставили в БАН 106 рукописів XV–XX ст. і 9 стародруків, завдяки чому в 1969–1970 роках в Бібліотеці Академії наук СРСР було сформовано В'ятське територіальне зібрання.

Кілька експедицій М.Ю. Бубнов провів у 1971–1973 роках зі співробітниками Бібліотеки І.Ф. Мартиновим, студентками О.Д. Кукушкіною і І.Д. Азволінською. Ними були обстежені райони від українського гирла Дунаю до білоруської ріки Сож.

У вересні 1971 р. після відвідання місць компактного проживання старообрядців у Вінницькій області: Вінниці (де учасники експедиції познайомилися зі старообрядським єпископом Іринархом, який особисто передав їм два старовинні рукописи), Літина, Бершаді і Шури-Копієвської), — учені з Ленінграда відправилися в буковинську Білу Криницю. Власне тут, у колишній резиденції старообрядських митрополитів, як з'ясувалося, концентрувалися давньоруські історичні й художні цінності. За визначенням М.Ю. Бубнова і І.Ф. Мартинова, найзначнішою скарбницею в монастирі було його рукописне і стародруковане зібрання з історії Церкви, канонічного права, богослів'я та літургії¹⁸. Першу археографічну поїздку в це село здійснив в 1945 р. ще В.І. Малишев, який служив в тилкових частинах Червоної армії. Водночас йому вдалося лише оглянути і зробити стислий опис деяких рукописів і стародруків, які зберігалися в монастирях, храмах і у сільських мешканців. У Чернівцях Малишев зробив короткий огляд рукописів, які зберігалися в музеї¹⁹, проте до чергового приїзду лєнінградських учених рукописів на місці не стало. Наприкінці 60-х років XX ст., недовго до приїзду лєнінградських археографів, частина монастирської бібліотеки, схованої в підвалі будинку, де розмістилася прикордонна застава, була spalена прикордонниками²⁰.

Незначна частина рукописів і стародруків збереглася в діючій церкві Козьми й Доміана і в місцевих мешканців.

З благословення старообрядського єпископа Іринарха Києво-Вінницького з Білої Криниці співробітники БАН вивезли частину бібліотеки Білокриницької старообрядської митрополії, яка таємно зберігалася в старообрядців

з 1945 р. Інші частини цієї бібліотеки були вивезені старовірами після ліквідації митрополичої кафедри в Румунію і Молдову. За цю колекцію Бібліотека заплатила старообрядцям близько 800 руб., які віруючі витратили на косметичний ремонт храму²¹.

У результаті поїздок 1971–1972 років у с. Біла Криниця археографам вдалося придбати для БАН понад 70 екземплярів рукописів XV–XIX ст., завдяки чому у відділі рукописів було сформовано Білокриницьке територіальне зібрання²². Серед привезених з Буковини рукописів на особливу увагу заслуговує пергаменний рукопис «Устав на поставление митрополита» і Острозька Біблія 1581 р. друку Івана Федорова²³. **Знахідка і придбання для БАН бібліотеки Білокриницької старообрядської митрополії, яка стала відтоді доступною для дослідників, є одним із основних досягнень Миколи Юрійовича в галузі польової археографії.**

Дослідивши отриманий в Білій Криниці фонд, вчені поділили книги на дві основні групи: 1) рукописи XVI–XVIII ст., подаровані чи придбані митрополією, які зберігалися при ній в чоловічому та жіночому монастирях; 2) рукописи, переписані як в самій Білій Криниці, так і в її околицях. Як встановили археографи, в основному рукописний фонд білокриницької бібліотеки формувався за рахунок подарунків і придбань з північних і центральних регіонів Росії, а також місцевого православного (нестарообрядського) населення. Так, після розгрому Куренівського Нікольського монастиря (Вінницька область) в Білу Криницю потрапило Євангеліє тетр молдавського зводу, яке датувалося першою половиною XVI ст., а також «Скитський патерик» болгарського зводу в списку XVI ст. З околиць Львова в митрополію було привезено кілька рукописних богослужбових Міней XVI ст., а також список українською мовою «Діянь церковних і цивільних» Цезарія Баронія першої половини XVII ст. (переклад з краківського видання 1603 року).

Багато рукописів було створено безпосередньо в Білокриницькому чоловічому монастирі. Тут подвизався і працював майбутній намісник Білокриницької митрополії єпископ Онуфрій (Іванов). Перед заснуванням Білокриницької церковної ієрархії в цьому селі була виготовлена майстерна підробка рукопису XV ст. «Устава на поставление митрополита», яка, на думку М.Ю. Бубнова, свідчить про серйозні наукові пізнання білокриницьких книжників у галузі палеографії. Переписка рукописів у Білій Криниці продовжувалася аж до XX ст. Крім бібліотеки, при чоловічому монастирі містився архів митрополії, де зберігалися цінні документи з історії Білокриницької ієрархії. Релігійні суперечки старообрядців примусили митрополитів формувати у своїй резиденції зібрання богословсько-полемічних творів. Значну частину фонду бібліотеки становили твори XVIII–XIX ст., створені самими старообрядцями, які також потрапили в БАН.

Досліджуючи археографічну діяльність Миколи Юрійовича в Україні, слід звернути увагу ще на кілька поїздок співробітників БАН. У 1971 р. О.Д. Кукушнік і І.Ф. Мартинов побували в Криму та Полтаві. Недалеко від Керчі вони відвідали с. Мама Руська (нині — Курортне), яке вважалося центром старообрядства в Криму. У 1973 р. І.Ф. Мартинов, О.Д. Кукушкіна і Л.А. Петрова відвідали місця компактного проживання старовірів і окремі населені пункти в Чернігівській, Київській, Сумській, Донецькій, Ворошиловградській областях. Ленінградські археографи ще раз переконалися в тому, що пошук рукописів і стародруків малоефективний в районах, де старообрядці не проживали.

У 1973–1974 роках І.Ф. Мартинов, Л.А. Петрова і В.Ю. Пореш почали свою роботу з Києва, відвідавши при цьому низку старообрядських центрів у Чорнобильському районі, зокрема, с. Зомошшя, де отримали досить значну кількість рукописів, смт Добрянку і с. Радуль Ріпкинського району Чернігівської області. У 1975 р. вони побували у Вінниці, Борскові Тиврівського району Вінницької області (у 1974 р. тут уже працювала експедиція МДУ ім. М.В. Ломоносова). У Борскові П.М. Березов передав у дар Академії наук 13 рукописів і 4 стародруки. Потім археографи відвідали Дніпропетровськ, с. Мелекіно Первомайського району Донецької області, с. Городище Перевальського району Ворошиловградської області, Ростов-на-Дону, у якому отримали залишки бібліотеки єпископа Олександра (Чуніна). Отже, Білокриницьке зібрання БАН поповнилося 73 рукописами XVII–XX ст., 10 літографованими книгами і 5 стародруками. Уже через місяць після завершення експедиції в Україні і на півдні Росії І.Ф. Мартинов відправився з дослідженнями в Казань, Куйбишев, Волгоград і Астрахань.

У 1975 р. було проведено розвідувальну археографічну експедицію на Схід і Південний Схід України у складі І.Ф. Мартинова, Л.А. Петрової і В.Ю. Пореша, внаслідок чого основні пошуки були перенесені на Північний Кавказ і Нижнє Поволжя. Характерно, що, крім польових досліджень, учасники експедиції ознайомлювалися з фондами місцевих бібліотек, музеїв і архівів, виявляючи там пам'ятки давньоруської і старообрядської друкованої і рукописної спадщини²⁴. Дослідивши цей регіон, І.Ф. Мартинов зробив цінний внесок щодо методики проведення роботи в цьому регіоні. Подвірний обхід старообрядських поселень, який добре зарекомендував себе на Півночі Росії, виявився малоефективним на її півдні, де значну роль при виконанні поставлених завдань відігравали ділові зв'язки з місцевими бібліофілами²⁵. У результаті цих експедицій в БАН було сформовано Козаче територіальне зібрання, у якому зосередилися рукописи XVI–XX ст., у т. ч. воно поповнилося кількома рукописами козаків-некрасівців, які повернулися з берегів озера Майнос (Туреччина).

У 1975 р. відбулася експедиція М.Ю. Бубнова, А.А. Амосова і студентки ЛДУ Т.В. Ойзерман у Каргопольський і Плесецький райони Архангельської області²⁶. За час експедиції було зібрано 50 рукописів XVIII–XX ст. і 10 кириличних видань XVII–XX ст. У серпні 1976 р. Микола Юрійович працював з Т.В. Макушкою (Ойзерман) в Каргопольському районі, у результаті чого в населення було знайдено нові рукописи, а Каргопольський районний архів передав БАН колекцію богослужбових стародруків XVIII–XIX ст., які походять з місцевих православних храмів.

Під Каргополем у Волосовській сільській раді вчені виявили «гніздо» скритників (бігунів). Зі старообрядцями їм доводилося працювати надзвичайно складно, оскільки вони «туристів не приймали»²⁷. У Каргопольському районі до початку колективізації функціонувала скритницька рукописна майстерня. **Відкриття Каргопольського центру бігунів М.Ю. Бубнов вважає однією з важливих своїх знахідок (зробленою разом з О.І. Копанєвим), оскільки з цього регіону ленінградським ученим за кілька років вдалося вивезти близько 400 рукописів, написаних скритниками. Отже, у БАН була створена найбагатша колекція рукописів, зібраних скритниками, включаючи також документальний архів.**

Від скритників БАН отримала «Соборное определение на вопрошание Федора Павловича и всех каргопольских странников», Постанови соборів странників від 20 червня 1895 р., Записну книгу А.М. Семенова, Лист Іллїрика Васильовича і Петра Івановича Федору Михайловичу і Давиду Васильовичу від 20 серпня 1912 р., Послання від тимчасово старішого Каргопольського відділку всіх странників, Визначення странницького собору 15–20 травня 1913 р. в м. Казані, Підсумковий протокол наради від 10 серпня 1914 р. в с. Сокерисі, Розбір і спростування вчення Федора Михайловича про устрій і управління странницької згоди.

Важлива роль у створенні Каргопольського зібрання належить каргопольському історику скритництва Максиму Івановичу Залеському — колишньому скритнику, який написав Історію каргопольського скритництва, Історію скритників-іконописців і деякі інші твори. У 70-х роках XX ст. учасники експедиції О. Копанєв, М. Бубнов, М. Кукушкіна і О. Лихачева декілька разів відвідували М. Залеського. Микола Юрійович згадує, що він жив недалеко від Каргополя в с. Чертовиці без жодних документів, які б засвідчували його особу. У 1930 р. він був заарештований радянською владою, потрапив до таборів на Північ, де, крім нього, було багато інших старообрядців різних згод. Оскільки влада недостатньо розбиралася у вченні старообрядців, то М.І. Залеський був призначений експертом при одному з полковників КДБ. Після звільнення із ув'язнення він продовжував працювати (до виходу на пенсію) при управлінні таборами експертом у справах

старообрядців і сектантів, а після виходу на пенсію повернувся додому і займався науковими розвідками.

До Жовтневої революції М.І. Залеський був учасником скритницьких соборів, секретарем зборів, одним з керівників Каргопольської скритницької громади, виготовляв гектографи в домашній друкарні. У 60-х роках ХХ ст. він добре розумів, що культура бігунів безповоротно зникає, тому намагався передати свої рукописи в державні сховища, зокрема в Каргопольський краєзнавчий музей і Державний архів Ярославської області (на жаль, в останньому нині з його праць нічого не збереглося). У 1971 р. в Каргопольський краєзнавчий музей поступила бібліотека М.І. Залеського, яка містила близько 100 томів видань з історії християнства, старообрядських згод і історії Півночі. Як відзначає М.Ю. Бубнов, у рукописний відділ БАН Залеський передав багато раритетів і древніх книг. За визначенням ученого, незважаючи на те, що Залеський не мав навіть початкової освіти, він був дивовижно начитаною людиною. М.Ю. Бубнов називає його професором з історії старообрядства: «У той час він знав про старообрядство, а тим паче про скритництво, більше від нас»²⁸.

Після смерті М.І. Залеського († в 1975) в його сестри Фамаїди Іванівни археографам вдалося отримати залишки його архіву, власне щоденники, записні книжки й деякі інші документи²⁹.

У 1952 р. БАН було розпочато археографічне обстеження Прибалтики, яке, після деякої перерви, було відновлено в 70-х роках ХХ ст. Поїздки в Прибалтику були порівняно короткими в часі. Перед членами експедицій ставилися конкретні завдання чи отримання екземплярів, чи проведення розвідувальних робіт. Привезені з Прибалтійських республік рукописи дозволили сформувати два територіальних зібрання: Двинське (Латвія) і Неманське (Литва). У склад останнього увійшло Євангеліє повчальне ХV ст. і фрагмент Статуту ХVІ ст.

Один з провідних поморських діячів ХХ ст. І.Н. Заволоко передав Бібліотеці Академії наук кілька брошур про духовну поезію, давньоруську вишивку та сольовий спів, а також фотоальбом пам'яток Мазурського краю, який стосується середини 30-х років ХХ ст. За сприяння голови старообрядської ради Латвійської РСР І.І. Єгорова вченим вдалося придбати рукописне Євангеліє ХVІ ст. Найбільший у Прибалтиці знавець знаменного співу П.І. Ліньов передав мініатюрний Ірмологій початку ХVІІ ст. Недалеко від м. Каунаса (с. Ібенай) був знайдений самий ранній рукопис Неманського зібрання — Листопадова мінея із записом власника 1580 року³⁰.

У 1977 р. М.Ю. Бубнов разом з Л.А. Петровою здійснили дві поїздки в Прибалтику з метою придбання рукописного зібрання ризького іконописця К.А. Павлова (1907–1976)³¹. Завдяки старанням М.Ю. Бубнова з Книжниці

Ризької Гребенщиківської старообрядської громади (Латвія) в Бібліотеку АН СРСР було передано 14 давньоруських рукописів, на основі чого сформовано окреме рукописне зібрання. У цьому зібранні представлений цінний рукопис середини XVI ст., який містить прижиттєвий список творів Максима Грека, Євангеліє апракос, Тріодь цвітну, Церковний статут, два давніх рукописи XV ст. Торжественник і Пролог за вересень (причому Слово на Успіння Богородиці з Торжественника є древнім списком руської редакції болгарського письменника Климента Охридського) та інші книги³².

У 1977–1978 роках відбулося контрольне обстеження території Кіровської, Вологодської та Архангельської областей, почате археографами в 1968 р. В експедиції брали участь М.Ю. Бубнов, А.А. Амосов і Л.А. Петрова. У ході роботи «в полі» дослідники відзначили, що зі зникненням старообрядців — традиційних хранителів давньоруської книжності — зникає власне й книжність³³. М.Ю. Бубнов говорив про те, що, в порівнянні з 1969 роком, у 1977 умови роботи в Мурашинському районі помітно змінилися: багато поселень запустило, а їхні мешканці виїхали в м. Мураші чи лісопункти, які знаходилися поблизу. Аналогічна ситуація склалася в Нікольському районі Вологодської області. Те саме Бубнов спостерігав у Великоустюзькому районі Архангельської області. Обстеживши Котласький район, а саме м. Сольвичегодськ з навколишніми поселеннями, Красноборський район в околицях с. Черевково, члени експедиції відзначили, що ще на початку XX ст. в цих місцях знаходився значний центр старообрядства, що тут існували скити й молитовні, при яких здійснювався перепис книг, створювалися оригінальні полемічні твори, що ще до 30-х років XX ст. в Кильмезьському районі підтримувалася рукописна традиція, однак у 70-х роках XX ст. вся ця культура пішла в небуття.

Учені відзначили, що значні регіональні книжкові зібрання були безповоротно втрачені. Проте в околицях Черевкова в одному із залишених будинків ними було виявлено обкладинку книги, яка була обклеєна **пергаменом з текстом першої половини XIV ст. Це був найдавніший рукопис, який був знайдений археографами БАН**. Крім того, підтримуючи контакти з місцевими мешканцями, А.А. Амосов отримав зв'язку древніх зошитів, серед яких виявилися фрагменти Мінеї XVI ст. і Тріоді цвітної XV ст.³⁴ У південній В'ятці археографам вдалося придбати Євангеліє апракос у списку XV ст.

У Малмижському районі М.Ю. Бубнов з колегами оглянув бібліотеку Малмижського краєзнавчого музею, яка налічувала близько 6 тис. томів книг, починаючи з XVII і закінчуючи XX ст. Її древня частина складалася із видань кириличного і цивільного шрифту.

При обстеженні Кіровської області археографи дійшли висновку, що в перспективі південні райони будуть представляти для вчених археогра-

фічний інтерес. Рукописи, отримані у ході експедицій у цьому краї, поклали початок В'ятському зібранню. Устюзьке зібрання поповнили рукописи, отримані в Архангельській і Вологодській областях.

У 1984 р. відбулася експедиція в Тарногський район Вологодської області, у результаті чого в БАН поступило 18 рукописів XVI — початку XX ст. і кілька стародруків, у т. ч. Часослов другої половини XVI ст., Євангелії апракос кінця XVI століття³⁵. На початку 70-х років XX ст. археографічні дослідження в цьому регіоні починає проводити Вологодський педагогічний інститут, який отримані рукописи і стародруки передавав у Вологодський краєзнавчий музей. (У 1974 р. в цьому ж регіоні працювала експедиція Пушкінського Дому, яка отримала близько 50 рукописів XV–XX ст.

Концентрація книг у старовірів цього краю починається після церковного розколу. Незважаючи на те, що він здавна був віддалений від великих адміністративних центрів і православних монастирів, завдяки наявності торговельного шляху по Сухоні, місцеві старовіри мали регулярні культурні зв'язки з Північчю, Сибіром і центром Росії. На думку лєнінградських археографів, старообрядці прагнули не лише до релігійної, але й культурної особистості. У низці районів Архангельської і Вологодської областей книгописний промисел процвітав аж до початку XX ст. Книгописна майстерня існувала, наприклад, при молільні с. Блешкіно Черевківської парафії³⁶. Наприкінці XIX — на початку XX ст. виготовленням лицьових рукописів та ікон на продаж займалася сімейна артіль Каликіних з с. Гавриловської. Під час проведення експедицій БАН книг на Тарнозі вже давно не переписували.

У 1986 р. М. Бубнов, Л. Петрова і В. Капуста протягом 14 днів знову проводили системне обстеження Малмижського, Кільмезьського і В'ятсько-Полянського районів Кіровської області, у результаті чого рукописний відділ БАН було поповнено 22 рукописами XVIII–XX ст. і 5 стародруками XVI–XVIII ст., у т. ч. Острозькою Біблією Івана Федорова 1581 року видання³⁷.

У 1987 р. в Південній В'ятці проводилася скоординована робота БАН і Уральського державного університету. За 20 робочих днів фонди БАН поповнилися 50 рукописами і 11 стародруками³⁸. У 1988 р. в підсумку роботи з уральськими археографами й Вологодським обласним краєзнавчим музеєм, Інститутом історії СРСР АН СРСР, колекція БАН була поповнена 23 рукописами і 47 стародруками. Серед знахідок не було древніх книг, а найбільш ранні датувалися кінцем XVIII ст. У 1989 р. в рукописний відділ поступило одне з найважливіших придбань Бібліотеки за останні роки — зібрання книг і рукописів московського старообрядця-федосіївця М.І. Чуванова.

За підрахунками А.А. Амосова і М.Ю. Бубнова, з 1955 по 1976 рік в основному за рахунок організації польових експедицій, а також придбань у

колекціонерів і власників пам'яток і передачі з інших відділів БАН фонди відділу рукопису поповнилися понад 2,5 тис. екземплярів книг, у т. ч. — **1580 одиниць руських і слов'янських рукописів кириличного друку, 900 з яких поступили з експедиційних поїздок**³⁹. Завдяки роботі «у полі» **сформовано 11 територіальних зібрань, зокрема, Білокриницьке** (в яке увійшли рукописи отримані у Вінницькій, Київській, Чернігівській, Сумській, Ворошиловградській, Донецькій, Одеській, Чернівецькій областях України та Молдові), **Біломорське, Верхньоволзьке, В'ятське, Двинське, Козаче, Кубенське, Неманське, Ризької Гребенщиківської старообрядської громади, Устюзьке і найбільше — Каргопольське територіальне зібрання**. Отже, у 1977 р. фонди рукописного відділу БАН включали в себе близько 18 тис. одиниць зберігання, у т. ч. 14,3 тис. руських і закордонних рукописів⁴⁰.

Упродовж 1977–1985 років фонди відділу рукописів БАН поповнилися понад 730 рукописами, у т. ч. 409 рукописами руського і слов'янського кириличного письма. Головним джерелом надходжень рукописів у відділ були археографічні експедиції, і лише незначна їх частина поступила від колекціонерів і власників пам'яток старовини. Найбільші результати у 80-х роках ХХ ст. принесли археографічні поїздки 1982, 1983 і 1984 років у Вологодську область, у результаті чого було **сформовано Кубенське територіальне зібрання**⁴¹.

За визначенням М.Ю. Бубнова й А.А. Амосова, **вологодські знахідки були одними з найзначніших археографічних відкриттів останніх десятиліть. Загальна кількість стародруків і рукописів, отриманих «з будиночку біля Кубенського озера» перевищила 350 екземплярів**.

Несподівані відкриття відбувалися при реставрації рукописів. Так, у 1978 р. при реставрації рукопису ХVІ ст. із зібрання П.А. Сирку з його обкладинки був вилучений пергаменний лист Тріоди пісної, який виявився фрагментом болгарського рукопису ХІІІ століття⁴².

М.Ю. Бубнов побував у 26 із 60 організованих БАН у радянський час археографічних експедицій⁴³. **Зі співробітників відділу рукописів більш ніж він «у полі» ніхто не працював**.

Нині в БАН зберігається близько 18 тис. рукописів, у т. ч. близько 2-х тис. західноєвропейських рукописів, а серед слов'яно-руських — понад 4 тис. рукописів, які були створені старообрядцями або побутували в їхньому середовищі, що становить приблизно 4-ту частину всього рукописного фонду Бібліотеки. За висновками Миколи Юрійовича, нині концентрація давньоруської і старообрядської книжкової спадщини в державних сховищах в основному завершена.

З кінця 80-х років ХХ ст. в біографії Миколи Юрійовича починається новий етап наукової діяльності, який характеризується зверненням уваги

вченого на камеральну археографію. Наприкінці дев'яностих — на початку двотисячних років цей період ознаменувався виданням цілої низки фундаментальних археографічних публікацій як описів рукописного відділу Бібліотеки РАН⁴⁴. З двох створених ним томів описів, які включають твори старообрядців, написані у другій половині XVII — першій половині XVIII ст., отримали детальне розкриття 314 старообрядських збірників, які були створені у Виго-Лексинському старообрядському монастирі та інших місцях. У цих роботах уперше отримали науковий опис чудові рукописи з багатьох рукописних зібрань і колекцій БАН, у т. ч. 161 рукопис із зібрання В.Г. Дружиніна — одна з найзнаменитіших колекцій з історії старообрядства, у складі якої зберігається знаменитий Пустозерський збірник з автографами «житій» протопопа Авакума і ченця Єпіфанія⁴⁵.

М.Ю. Бубновим заснована серія «Пам'ятки старообрядської писемності». У двох томах цієї серії міститься низка археографічних публікацій, зокрема, Ігнатія Соловецького, «Возвешение от сына духовного ко отцу духовному», Список «с писем страдальческих священнопротопопа Аввакума» (2000 р.), Геронтія Соловецького, Історії про патріарха Никона (2006 р.) і монографії М. Ю. Бубнова «“Слово о полку Игореве” и поэзия скальдов» (2006 р.).

У «“Слове о полку Игореве” и поэзии скальдов» Микола Юрійович намагається по-новому осмислити одну з великих пам'яток древньої Русі. У ході дослідження автор доходить висновку, що літературним образом невідомого автора цього твору була давня поезія скандинавських скальдів, а цитати з творів легендарного співця Бояна у «Слові» дивно схожі з піснями давнього ісландського скальда XI ст. Егіля Скаллагрімссона. Він звертає увагу дослідників на так звані «темні місця» твору, які виникли в більш пізній час⁴⁶.

У 2000 р. побачили світ «Пам'ятки старообрядської писемності», у які був включений повний корпус творів старообрядського письменника й публіциста, проповідника самоспалень Ігнатія Соловецького, знову знайдене «Возвешение от сына духовного ко отцу духовному». Там само була вперше видана керженська компіляція старообрядських творів кінця XVII — початку XVIII ст., під заголовком: «Список с писем страдальческих священнопротопопа Аввакума»⁴⁷.

У цій самій серії в 2006 р. опубліковано твори, які раніше не видавалися і які були виявлені М.Ю. Бубновим у Бібліотеці Академії наук, зокрема, твори ієромонаха Геронтія Соловецького, які містять критику реформ патріарха Никона і властиво «История о патриархе Никоне», де зі старообрядської точки зору розглядається життя і діяльність цього відомого представника панівної Церкви⁴⁸.

У 2010 р. частково здійснився ще один великий проект відділу, давно задуманий М.Ю. Бубновим: опис усіх «лицьових» (ілюстрованих) старообрядських рукописів, які зберігаються в БАН. Із загальної кількості виявлених у сховищі 150 лицьових старообрядських рукописів у 1-му випуску, що недавно вийшов, колективом під керівництвом Миколи Юрійовича детально описано 85 рукописів, 28 ілюстрованих настінних аркушів і 2 сувої⁴⁹. Загальна кількість мініатюр у цих кодексах, написаних і проілюстрованих старообрядцями, перевищує 4,5 тисячі. У запланованому 2-му випуску книги отримають науковий опис «Лицьові старообрядські Апокаліпсиси».

Підсумовуючи сказане, хочеться ще раз привітати ювіляра Миколу Юрійовича Бубнова з чудовою датою і побажати йому міцного здоров'я і творчого довголіття на ниві вивчення великої давньоруської і старообрядської спадщини.

---

¹ Морозов В.В., Пихая Р.Г. Н.Ю. Бубнов — собиратель и исследователь старообрядческой книги // *Бубнов Н.Ю. Книжная культура старообрядцев. Статьи разных лет.* — СПб., 2007. — С. 9.

² Інтерв'ю С.В. Таранця в М.Ю. Бубнова 16 травня 2011 р. БАН (м. Санкт-Петербург).

³ Там само. М.Ю. Бубнов згадує, що насправді у нього були твори М. Волошина на антирадянську тему, подаровані йому старообрядцями в Ризі. І якщо би їх знайшли, то і він потрапив би під слідство.

⁴ Предания старины глубокой. Огородников Александр Иоильевич // Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.panorama.ru/gazeta/p34_ogor.html. — Дата доступа: 1.06.11.

⁵ Бубнов Н.Ю. А.И. Копанев. Воспоминания о совместных археографических экспедициях // Александр Ильич Копанев. Сборник статей и воспоминаний. — СПб., 1992. — С. 83.

⁶ Див.: Описание Рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР. Исторические сборники XVIII–XIX вв. / Сост.: Н.Ю. Бубнов, А.И. Копанев, М.В. Кукушкина, О.П. Лихачева. Отв. ред. А.И. Копанев. — Л., 1971. — Т. 3. — Вып. 3. — 420 с.

⁷ Бубнов Н.Ю. А.И. Копанев. Воспоминания о совместных археографических экспедициях // Александр Ильич Копанев. Сборник статей и воспоминаний. — СПб., 1992. — С. 84.

⁸ Бубнов Н.Ю., Мартынов И.Ф., Петрова Л.А. Археографические экспедиции Библиотеки АН СССР 1974 г. в Литву // Рукописные и редкие печатные книги в фондах Библиотеки АН СССР. Сборник научных трудов / Под ред. С.П. Луппова и А.А. Моисеевой. — Л., 1976. — С. 129.

⁹ Интерв'ю С.В. Таранця в М.Ю. Бубнова 16 травня 2011 р. БАН (м. Санкт-Петербург).

¹⁰ Бубнов Н.Ю., Копанев А.И. Отчет об археографической экспедиции Библиотеки АН СССР 1965 г. // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР. — М.—Л., 1966. — С. 200.

¹¹ Интерв'ю С.В. Таранця в М.Ю. Бубнова 16 травня 2011 р. БАН (м. Санкт-Петербург).

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Бубнов Н.Ю., Копанев А.И. Археографические экспедиции 1966 и 1967 гг. в Медвежьегорский (Заонежье), Пудожский и Беломорский районы Карельской АССР и в Архангельскую область // Сборник статей и материалов Библиотеки АН СССР по книговедению. — Л., 1970. — Вып. 2. — С. 328.

¹⁵ Их же. Археографическая экспедиция Библиотеки АН СССР 1968 г. в Вологодскую и Архангельскую области // Сборник статей и материалов Библиотеки АН СССР по книговедению. — Л., 1973. — Вып. 3. — С. 445.

¹⁶ Там же. — С. 450.

¹⁷ Бубнов Н.Ю., Мартынов И.Ф. Археографические экспедиции Библиотеки АН СССР 1969 и 1970 гг. в Кировскую область // Сборник статей и материалов Библиотеки АН СССР по книговедению. — Л., 1973. — Вып. 3. — С. 471.

¹⁸ Их же. К истории библиотеки Белокриницкой старообрядческой митрополии (По итогам археографических экспедиций Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР 1971–1972 гг.) // Археографический ежегодник за 1972 год. — М., 1974. — С. 266.

¹⁹ Малышев В.И. Заметки о рукописных собраниях Ленинграда, Черновиц, Риги, Двинска и других городов // ТОДРЛ. — М.—Л., 1949. — Т. VII. — С. 464–465.

²⁰ Бубнов Н.Ю. Старообрядческий центр в селе Белая Криница // Книга в России. Из истории духовного просвещения. Сборник научных трудов. — СПб., 1993. — С. 102.

²¹ Интерв'ю С.В. Таранця в М.Ю. Бубнова 16 травня 2011 р. БАН (м. Санкт-Петербург).

²² Бубнов Н.Ю. Старообрядческий центр в селе Белая Криница // Книга в России. Из истории духовного просвещения. Сборник научных трудов. — СПб., 1993. — С. 102.

²³ Бубнов Н.Ю., Мартынов И.Ф. К истории библиотеки Белокриницкой старообрядческой митрополии (По итогам археографических экспедиций Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР 1971–1972 гг.) // Археографический ежегодник за 1972 год. — М., 1974. — С. 266.

²⁴ Мартынов И.Ф. Итоги археографического обследования Северного Кавказа и Нижнего Поволжья в 1975–1976 гг. в Литву // Рукописные и редкие печатные книги в фондах Библиотеки АН СССР. Сборник научных трудов / Под ред. С.П. Луппова и А.А. Моисеевой. — Л., 1976. — С. 142.

²⁵ Там же. — С. 150.

²⁶ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю. Археографические экспедиции Библиотеки АН СССР в Каргопольский и Плесецкий районы Архангельской области (1975–1976 гг.) // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1978. — С. 262.

²⁷ Интерв'ю С.В. Таранця в М.Ю. Бубнова 16 травня 2011 р. БАН (м. Санкт-Петербург).

²⁸ Там само.

²⁹ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю. Археографические экспедиции Библиотеки АН СССР в Каргопольский и Плесецкий районы Архангельской области (1975–1976 гг.) // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1978. — С. 263.

³⁰ Бубнов Н.Ю., Мартынов И.Ф., Петрова Л.А. Археографические экспедиции Библиотеки АН СССР 1974 г. в Литву // Рукописные и редкие печатные книги в фондах Библиотеки АН СССР. Сборник научных трудов / Под ред. С.П. Луппова и А.А. Моисеевой. — Л., 1976. — С. 134.

³¹ Амосов А.А., Петрова Л.А. Археографическая работа в Прибалтике в 1977–1984 гг. // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. 1985 / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1987. — С. 267.

³² Бубнов Н.Ю. Рукописи из собрания Рижской Гребенщиковской общины в Библиотеке АН СССР // Книжное дело в России в XVI–XIX веках. Сборник научных трудов. — Л., 1980. — С. 99.

³³ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю., Петрова Л.А. Археографические экспедиции Библиотеки Академии наук СССР 1977–1978 гг. в Кировскую, Вологодскую и Архангельскую области // Русские библиотеки и частные книжные собрания XVI–XIX веков. Сборник научных трудов. — Л., 1979. — С. 106.

³⁴ Там же. — С. 111.

³⁵ Бубнов Н.Ю., Власов А.Н., Петрова Л.А. Археографическая экспедиция на Тарногу летом 1984 г. // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. 1985 / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1987. — С. 260.

³⁶ Там же. — С. 259.

³⁷ Экспедиция Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки АН СССР // К истории книжной культуры Южной Вятки: полевые исследования. По материалам археографических экспедиций 1984–1988 гг. / Под ред. А.А. Амосова и Р.Г. Пихои. — Л., 1991. — С. 45.

³⁸ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю., Петрова Л.А. Полевые поиски на Вятке археографов БАН СССР в 1986–1988 годах // К истории книжной культуры Южной Вятки: полевые исследования. По материалам археографических экспедиций 1984–1988 гг. / Под ред. А.А. Амосова и Р.Г. Пихои. — Л., 1991. — С. 29.

³⁹ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю. Новые поступления в отдел рукописей Библиотеки АН СССР 1955–1976 гг. // Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1978. — С. 317.

⁴⁰ Там же. — С. 331.

⁴¹ Амосов А.А., Бубнов Н.Ю. Новые поступления в Отдел рукописей Библиотеки АН СССР в 1977–1985 гг. // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. 1985 / Под ред. М.В. Кукушкиной. — Л., 1987. — С. 278.

⁴² Там же. — С. 281.

⁴³ Амосов А.А. Экспедиционная работа Библиотеки АН СССР в послевоенный период // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги БАН. 1990 / Под ред. Л.И. Киселевой — Л., 1994. — С. 321–339.

⁴⁴ Див.: Сочинения писателей-старообрядцев XVIII века / Сост. Н.Ю. Бубнов. — Л., 1984. — Т. 7. — Вып. 1; Сочинения писателей-старообрядцев первой половины XVIII века / Сост. Н.Ю. Бубнов. — СПб., 2001. — Т. 7. — Вып. 2. Предполагается 3 выпуск из этой же серии.

⁴⁵ О коллекции В.Г. Дружинина в БАН см.: Бубнов Н.Ю. Собрание рукописей В.Г. Дружинина // Памяти Василия Григорьевича Дружинина (1859–1936). Материалы научных чтений 5 февраля 2010 г. — С. 8–13.

⁴⁶ Див.: Бубнов Н.Ю. «Слово о полку Игореве» и поэзия скальдов — СПб., 2006. — 416 с.

⁴⁷ Див.: Памятники старообрядческой письменности / Сост. Н.Ю. Бубнов. — СПб., 2000. — 384 с.

⁴⁸ Див.: Памятники старообрядческой письменности. Сочинения Геронтия Соловецкого. История о патриархе Никоне / Сост. Н.Ю. Бубнов. — СПб., 2006. — 320 с.

⁴⁹ Див.: Лицевые старообрядческие рукописи XVIII — первой половины XX веков / Описание Рукописного отдела Библиотеки РАН / Авторы-составители: Н.Ю. Бубнов, Е.К. Братчикова, В.Г. Подковырова. Отв. ред. Н.Ю. Бубнов. — СПб., 2010. — Т. 10. — Вып. 1.